

LES CANÇONS DE PANDERO

Música i ritual

Salvador Palomar

SALVADOR PALOMAR

*Pandero
d'Ulldemolins,
conservat al Museu
Diocesà de Tarragona.*

Els moments claus de la vida de les persones, aquells que assenyalen canvis significatius en la consideració social de l'individu i el seu paper en la col·lectivitat, van acompanyats de rituals que assenyalen aquesta transició. No pertoca aquí descriure, per exemple, el riquíssim costumari que envolta el fet de l'aparellament —el festeig i, en la nostra cultura tradicional, el matrimoni—, però sí que ens centrarem en una manifestació folklòrica, els cants de les noies acompanyant-se rítmicament amb un pandero, que connecta amb una àmplia tradició, present en moltes cultures, de cants femenins i que es vincula, principalment, a aquest i altres ritus de passatge.

A Catalunya tenim abundants notícies d'aquests cants interpretats per noies, fadrines o casades, adscrites quasibé sempre a confraries religioses, principalment a la de la Mare de Déu del Roser. I és que aquest embolcall que suposava

una finalitat pietosa —l'obtenció d'uns recursos per al manteniment del culte— possibilitava unes pràctiques que atorgaven a les noies el protagonisme en l'expressió de sentiments i la iniciativa en el galanteig.

Les cançons de pandero s'han estudiat, doncs, en relació a les captes de les confraries del Roser partint del fet que, com afirma Dolors Sistac, «les cançons de pandero es produeixen, a partir d'uns esdeveniments concrets, dins el marc d'una paralitúrgia de caire popular i arrelada en la necessitat de mantenir, de fer prosperar el culte a la Mare de Déu del Roser. En essència, l'estil que tractem de situar diacrònicament, per tal de descriure'l i de fixar-lo com a gènere, constituïa per entendre'ns una manera peculiar de practicar la capta».¹

Certament no podem desvincular, en la majoria dels casos, la pràctica d'aquest repertori de l'ac-

tuació de les confraries rosarianes. Tanmateix, són diversos els exemples locals que mostren altres vinculacions: a confraries —com la del Santíssim o la de Sant Isidre—, a sants i santes venerats a les parròquies —com santa Caterina o sant Miquel— i, encara, a celebracions festives com els aplecs a les ermites. En tot cas, es poden assenyalar dues constants: es tracta d'un repertori interpretat per dones i amb un rerefons religiós.

Tot i que el camp d'estudi és prou més ampli, aquest article se centra, doncs, en descriure, a partir d'un seguit d'exemples concrets, les característiques dels instruments i alguns exemples del repertori.

En síntesi, trobem que les cançons de pandero s'interpreten en els següents contextos:

- Llevants de taula de ritus de pas: casaments, bateigs i primeres misses d'un capellà. Capta a benefici d'una confraria.
- Captes, a benefici també d'una confraria, pels carrers i pels llocs públics on hi ha jovent, en festes determinades (Pasqua, Roser de maig...). Llevants de taula de la festa major o de festes de barri.
- Captes en un dia qualsevol, a benefici de la confraria, quan hi havia joves forasters al poble.
- Aplecs a les ermites (generalment per primavera), amb o sense capta a benefici del culte.

A Ulldemolins (el Priorat) les majorales del Roser —que era com s'anomenaven a bona part de la Catalunya Nova les noies responsables de la confraria— captaven diners cantant al so del pandero

per a aquesta confraria i per a la de Sant Isidre, que agrupava els fadrins. Per això una cançó diu:

Majorala l'han posada,
majorala del Roser.
Majorala l'han posada
de Sant Isidro també.

La memòria d'aquestes pràctiques ha perviscut dues i tres generacions més enllà de la seva desaparició.² Això sí, aquest és un repertori femení que es transmet de boca de dones. Són les dones qui recorden les cançons de l'àvia —o les que la seva mare havia escoltat de la seva àvia— i les qui les comuniquen.³

A les comarques de la Catalunya Nova hem documentat nombrosos exemples de confraries rosarianes en les quals existia aquest costum. Podem citar —esmentant només poblacions de les quals hem obtingut testimonis en el transcurs de la nostra recerca— Mont-roig del Camp, Prades, Albarca, Bellmunt del Priorat, Cabassers, Margalef de Montsant, Ulldemolins, Torroja del Priorat, Vilanova de Prades...⁴

I encara podem afegir que a l'Aleixar (el Baix Camp) les cantadores del pandero eren de la confraria del Santíssim, o que a Montblanc (la Conca de Barberà) les cançons de pandero es cantaven també per les festes de barri —a la vuitada de Corpus—. A la Palma d'Ebre (la Ribera d'Ebre), les majorales, encarregades de recaptar fons per a la festa major —Santa Caterina, el 29 d'abril—, interpretaven les cançons amb el *tambor*. I a l'aplec de la Mare de Déu de les Pinyeres —ermita situada al terme del Masroig (el Priorat), on el dissabte de Pasqüetes s'hi troba la gent dels pobles de la rodalia— també hi havia una cantadora amb el pandero.

A Ulldemolins, les majorales anaven a cantar als llevants de taula de les noccs, dels bateigs i de les primeres misses dels capellans. També sortien al carrer en diades concretes i entraven als cafès. Quan hi havia un casament, les

SALVADOR PALOMAR

Pandero de Torroja del Priorat, conservat al Museu Diocesà de Tarragona.

majorales es presentaven a la casa i feien els honors i la capta. Una d'elles —l'anomenada majorala *donzella*— cantava cançons acompanyant-se del tambor. Quan el nuvi o la núvia eren forasters —i per tant no se sabia si la família acceptaria la presència de les majorales—, una majorala anava primer a la casa per saber si volien cançons. Si era així, avisava les altres. En cas contrari, es limitava a recollir el donatiu que volguessin oferir a la confraria. Quan els nuvis eren del poble, pràcticament se suposava que volien cançons.

Les cantadores solien ser noies joves. En alguns pobles, «el pandero no el tocaven les majorales, sinó que la tocadora i a voltes la cantadora de les cançons solia ser una dona d'edat avançada, hàbil en l'ofici per l'experiència i la pràctica dels anys, pagada per aquesta feina».⁵

Serveixi també d'exemple la descripció del casament de Maria Anglès Montlleó, del mas del Lluc a Albarca (el Priorat), el 27 de setembre de 1842, anotat pel seu fill en una novel·la costumista de començaments del segle XX. El text ens aporta una visió del ritual: la indumentària i els estris, la posició com es tocava el pandero i la forma com les majorales anaven dedicant cançons als presents a canvi de donatiu.

No pots pensar l'efecte que va produir la entrada d'aquella jovenalla, presidida per les majorales, ab sos vistosos trajes y mantellina blanca o mocadors antiqüelats, portant la cantadora'l Pandero de les mosses, pintat de vert y adornat de cintes de colors y cascabells. La majorala, ab la bacina de plata de la Mare de Déu del Roser al mig, sota uns archs creuats de flors; les altres dues ajudantes ab sos sellonets de crestallera, plens d'aigua de flors y adornats de cintes com lo pandero. Varen tornar les felicitacions y acabat d'haver pres quelcom, la majorala va col·locar enfront meu la safata del Roser, y avantçantse la cantadora ab lo pandero refaxat d'una punta al seu costat, va donar dos cops d'atenció y tothom va callar [...]. La cantadora va rificar algunes alusives cançons pels qui les demanaven y que després tiraven una almoyna a la bacina. Y encarava la Mare de Déu a la que volia que la cantadora dediqués la cançó. De manera que si la cantadora era noya d'ingeni se feyen molts diners pel contrapunt entre mosses y fadrins. Era un fi de festa tot alegre y ignocent, com presidit per la Verge del Roser.⁶

Els cants de les majorales es destinen a l'obtenció de fons per al manteniment del culte. Així, es posen al servei d'una confraria o d'una funció pietosa i per tant legitimen, des de l'òptica de la religió, un seguit de pràctiques de cant i de festa que, en bona part, possibiliten el festeig i l'expressió d'uns sentiments, especialment per part de les noies.

La pràctica del cant en públic per part de les dones hauria estat força mal vista per l'Església de no ser per la vinculació de les cantaires a una confraria i pel fet que els diners aplegats es destinaven a fins pietosos. Tanmateix, això no impedeix que, en diverses ocasions, es prohibeixin —amb major o menor èxit— aquest tipus de pràctiques. Una de les prohibicions que és més conegudes és la que decreta el bisbe de Solsona a mitjan segle XVIII:

Succeheix en nostre Bisbat que se junta una quadrilla de minyonas, y van per las plaças y casas sonant ab lo Pandero, y cantant diversas cançons; y apenas arriba al poble un foraster, sia en casa particular o sia en lo hostel, luego va aquella quadrilla a sonar y a cantar. Más a quina fi? A fi (dihuen) de replegar almoyna

per la confraria de nostra Senyora del Roser [...]. Ni val dir, que ho fan per trauer charitat per la festa de nostra Senyora, y que si així no ho fan no se podrà fer la festa. No val, no per abonar tal costum: perquè aquella charitat que los hòmens fan, no és charitat sinó sensualitat: no dóna los diners per amor de Déu o de Maria Santíssima, sinó per lo amor, y gust que tenen de veure u ohir a las minyonas.⁷

Es tracta d'un exemple més de les prevencions contra el protagonisme de les dones en les celebracions festives. Les captes de les noies, a les festes i aplecs, sovintegen i esmentarem només un altre exemple de prohibició, dictada per l'arquebisbe de Tarragona, a Reus el 1718:

Haventsens representat lo inconvenient ques deixa ben compendrer en que las donas aaptian per los carrers, barris o en los camins, dias de firas o mercats, ja sia per las capellas o per alguna confraria, manam que ninguna donna de assí en avant aapta y que se fassen estas aplegas per medi de hòmens. Sent contra

lo decoro del sexo aquí convé lo major reculliment y retiro, lo expresar-se als inconvenients que són manifestos ab pretext de devoció y de obras pias.⁸

Tanmateix, la desaparició d'aquesta pràctica no es troba tant lligada a les prohibicions eclesiàstiques com a les mateixes transformacions en l'àmbit de l'associacionisme religiós. Les antigues confraries, que reunien finalitats pietoses i assistencials, i vehiculaven l'ajut mutu i el suport de la comunitat als individus en cas de necessitat, s'extingeixen o són reformades. L'almoyna esdevé la font principal de recursos, tot i que es mantenen alguns costums com les rifes per Pasqua o les captes de festa major.

L'INSTRUMENT

El pandero és un instrument membranòfon, percutit, format per un bastidor de fusta quadrat —amb comptades excepcions—, de mesura variable segons les poblacions. Els més petits que coneixem fan uns 40 cm de costat; els més grans, 70 cm.

Sobre aquest bastidor, hi ha fixades dues pells, a banda i banda, generalment pintades amb imatges religioses —principalment de la Mare de Déu del Roser o els sants patrons de la població— i motius florals, sobretot, roses. Solen portar, a més, cascavells, bé a l'interior —lligats a uns cordills que pengen entre els angles del quadrat—, bé a l'exterior.

També a l'exterior, els panderos solen portar un guarniment de cintes de seda de colors fixades a tot el voltant del bastidor. Aquestes cintes les hi afegien les noies que exercien de majorales del pandero. Pel que fa a les denominacions de l'instrument, podem anotar *pandero* i *tambor* com a més conegudes, i també la variant *pandero de les mosses* i *pandó*. Una canço aplegada a Albarca, però que es cantava també en altres poblacions, diu:

SALVADOR PALOMAR

Pandero de Torroja del Priorat, conservat al Museu Diocesà de Tarragona.

Lo pandero de les mosses
hauria de rebentar,
ja en compraríem un altre
dels quartos d'anar a segar.

I una de Prades (el Baix Camp)
fa:

Majorala l'han posada,
majorala del pandó,
majorala l'han posada,
la meva amiga major.

En l'actualitat coneixem prop d'una trentena d'exemplars, entre els quals podem esmentar els conservats al Museu Diocesà de Tarragona, al Museu Comarcal de la Conca de Barberà a Montblanc, al Museu d'Art i Història de Reus, al Museu Etnològic de Barcelona, al Museu del Castellet de Perpinyà...

A tall d'exemple, n'esmentarem alguns de les comarques del Camp, el Priorat, la Ribera d'Ebre i la Conca de Barberà. El pandero d'Ulldemolins fa 50 cm de costat i 6 cm de gruix. Va decorat, en una cara, amb la imatge de la Mare de Déu del Roser, voltada de roses i àngels. A l'altra, hi ha pintat sant Isidre. No es conserven les cintes que penjaven dels costats, només el guarniment vermell que cobreix els laterals. Com en altres exemplars, la pell està fixada mitjançant gavarrons clavats al bastidor. Porta cascavells a l'interior.

El d'Albarca era descrit així: «portant la cantadora'l Pandero de les mosses, pintat de vert y adornat de cintes de colors y cascabells». Aquest pandero, que segons testimonis orals portava pintada una imatge de la Mare de Déu i un manto o anagrama marià a l'altra, es va conservar a la parròquia fins a l'any 1936. El de Torroja (el Priorat) fa 47 cm de costat.

A la Palma d'Ebre, el tambor «era fet de fusta, quadrat, amb pell pels dos costats, portant a dintre una tira de cascavells que dringuen en tocar; el sostenien amb els braços i, recolzat damunt el pit, es podia tocar amb les dues mans; així la persona podia tocar i cantar. Al tambor hi havia pintada la

Santa i era tot adornat amb llaços de colors i cintes virolades».⁹

Ricard Ferraté i Gili aporta un dibuix d'un pandero procedent d'un poble del Camp que a un costat porta pintada la imatge de sant Pere i, a l'altre, la mitra i les claus, rodejades d'una garlanda de roses. Fa 54 cm de costat. Al museu de Reus, n'hi ha un, sembla que procedent de Mont-roig del Camp (el Baix Camp), decorat també amb la imatge de la Mare de Déu del Roser, d'un costat, i amb un ram de roses, de l'altra. Porta els cascavells a l'interior. Fa 50 cm de costat. El de la parròquia de Tamarit (el Tarragonès) fa 47 cm de costat.

Pel que fa a Montblanc (la Conca de Barberà), Ismael Balanyà dona notícia d'un pandero «quadrat, de dos pams i mig, amb doble pell i cascavells».¹⁰ Al Museu Diocesà es conserva el de l'església de Sant Miquel, amb les imatges de la Mare de Déu del Roser i sant Miquel, de 52 cm de costat i 6 cm de gruix.

Un pandero excepcional s'ha conservat al Masroig. És de forma octogonal –irregular– ja que les quatre puntes del quadrat del pandero han estat retallades.¹¹

En resum, podem afirmar que es tracta d'un instrument amb forma d'un quadrat d'uns 50 cm, més o menys, de costat.¹²

LA TÈCNICA D'INTERPRETACIÓ

La sonadora agafava el pandero en posició vertical, amb la punta recolzada al ventre, i, amb el cos lleugerament inclinat cap enrere, el sostenia amb els colzes, tot colpejant-lo rítmicament amb les mans.

A l'Aleixar (el Baix Camp), «per a executar les cançons, les majores sostenien el pandero amb les fonts dels braços, i es donaven suport situant un angle del quadre en el seu cos, sota el pit; llavors els quedaven lliures les mans per poder-lo fer sonar tot marcant el ritme de l'acompanyament, que era més aviat monòton, com la melodia de la cançó».¹³

La mateixa tècnica hem vist emprar a senyores grans, antigues majores, en el moment d'agafar i tocar l'instrument. La cantadora fa sonar el pandero, que balla sobre els braços.

LES CANÇONS DE PANDERO: ALGUNS EXEMPLES

Vegem, per acabar, alguns exemples del repertori de cançons de pandero, corresponents tots ells a poblacions de les comarques meridionals del Principat.¹⁴ En primer lloc, podem veure una cançó de presentació emprada per entrar a la casa:

En nom de la confraria
de la Verge del Roser
llicència us demanaria
si no en fóssiu vós també.

Llicència us demanaria
i no us en vull demanar,
prou ho diueu amb la cara,
que ja podem ben entrar.

[Ulldemolins]

Pel que fa als bateigs, aquesta és una cançó adreçada a un nadó:

Quina que deu ser ta mare,
criatureta de Déu,
quina que deu ser ta mare,
blanqueta com una neu.

Criatura més hermosa
no l'havia vista mai,
jo diria que va néixer
la santa nit de Nadal.

[Ulldemolins]

Tant en les celebracions dels bateigs com en els casaments podem diferenciar entre les protocolàries, adreçades a la família –pares de la criatura, del nuvi o la núvia–, i les que es canten a nois i noies per voluntat de les cantadores o per encàrrec d'altres joves. Entre les primeres:

Vostè és pare del novi,
li toca en primer lloc
donar-li l'enhonorabona,
felicitant-lo per tot,

Qui-na ca - ra feu tan blan - ca, ve - i - na del meu car -
 rer, qui - na ca - ra feu tan blan - ca, com la Ver -
 ge del Ro - ser, com la Ver - ge del Ro - ser i amb u -
 na ro - sa a la mà, de flors com la vos - tra fi - lla
 en cap jar - dí no n'hi ha, en cap jar - dí no n'hi ha.

Tonada d'una cançó de pandero. Recollida a Ulledmolins.

25

PARLEM DE...

de la ditxa que ha tingut
 de poder solemnitzar
 una festa com aqueixa
 del vostre fill estimat.
 [Prades]

Unes cançons molt corrents
 en el repertori de les majorales
 d'arreu del país són la dedicada a la
 mare d'una noia que es casa amb
 un xicot foraster:

Despediu-vos de la filla,
 mare del cor dolorós,
 despediu-vos de la filla
 que ella es despedeix de vós.
 Despediu-vos de la filla,
 que no la manareu més,
 l'heu posada en mans d'altres
 amb un noble cavaller.
 [la Palma d'Ebre]

I entre les de festeig:

Qui és aqueix cavaller
 que a l'entrant me l'he mirat?
 Qui és aqueix cavaller
 que l'atenció m'ha llamat?
 Que l'atenció m'ha llamat,
 això no és res d'estranyar,
 que amb una sola mirada
 me n'ha fet anamorar.
 [l'Aleixar]

Cavaller, torne'm resposta
 del que us preguntaré:

Amb quina pinta es pintina,
 la cabellera que té?
 Quan vostè se la pintina,
 és gustosa de mirar,
 la pinta a la ma dreta,
 i el mirall a l'altra mà.
 [Margalef de Montsant]

Quina cara feu tan blanca,
 veïna del meu carrer.
 Quina cara feu tan blanca,
 com la Verge del Roser.
 Com la Verge del Roser,
 i amb una rosa a la mà,
 de flors com la vostra filla,
 en cap jardí no h'hi ha.
 [Ulledmolins]

A continuació transcrivim una
 cançó dedicada a un jove. La ma-
 jorala el pretenia, però no era ac-
 ceptada pels pares del noi:

Al jovenet no en feu passos
 no en feu passos per a mi,
 ja sabeu que els vostres pares
 a mi no em poden sofrir.
 Ells saben que a mi no em
 i jo no m'hi vull posar,
 que posada a casa vostra
 n'hi tindrieu malestar.
 [la Palma d'Ebre]

Aquest exemple és del Masroig,
 població on es cantaven cançons

de pandero a l'ermita dedicada a
 la Mare de Déu de les Pinyeres:

Sembleu pintura de cera
 gran jove del cor galant,
 sembleu pintura de cera
 que no en fan los fabricants
 La gràcia que vós teniu
 enamora molta gent
 i també el meu cor galant,
 sembleu pintura de cera
 que no en fan los fabricants.

Vegem també un exemple de les
 dedicades a un rector:

Qui pogués tenir la ditxa
 que tenen els capellans:
 una volta cada dia
 tenen Jesús a les mans.
 Qui pogués tenir la ditxa
 que els àngels envejarien
 i tenen els capellans:
 una volta cada dia
 tenen Jesús a les mans.
 [Montblanc]

Per acabar, vegem dos exemples
 de cançons de festa. La primera,
 en honor a santa Caterina, diu
 així:

Qui pogués tenir la ditxa
 que té santa Caterina,
 quan al servir als seus germans
 als dotze apòstols servia.

Qui pogués tenir la ditxa,
quí pogués tenir el dolor,
que quan servia al seu pare
servia a nostre Senyor.

[Palma d'Ebre]

I, per acabar, unes cançons de caire burlesc, la primera, dedicada a un xicot i les altres dues, dedicades a gossos —a petició del seu amo, se suposa—:

Cavaller vós sou lo prat
on s'hi fan les males herbes,
de punxes i aragons
i melques i abrasseres.

Cantem per les bèsties
[mudes,
que no saben de parlar,
cantem per les bèsties mudes,
com mos mana aquest senyor;
cantem per les bèsties mudes,
sols mos pagui la cançó.

[Ulldemolins]

No és de llana, ni és de seda
lo vestit del sinyor gos.
No és de llana, ni és de seda
sinó de un pelet hermòs.
No és de llana, ni és de seda
ni l'ha fet cap sinyor sastre /
ni tampoc l'ha fet cap sastre
lo vestit del sinyor gos,
no és de llana, ni és de seda
lo vestit del sinyor gos.

[Bellmunt del Priorat]

BIBLIOGRAFIA

- ANGLÈS I SORONELLAS, Fina. «Folklore paralitúrgic de l'Aleixar». A: *L'Aleixar: vuitè centenari*. L'Aleixar, 1986.
- BALANYÀ MOIX, Ismael. *Llibre verd de Montblanc* (manuscrit del 1937). Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca, 1992.
- BARGALLÓ I BADIA, Josep. *Balls i danses de les comarques de Tarragona, 2: Ribera d'Ebre i Terra Alta*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1992.
- FERRATÉ I GILI, Ricard. «Sobre etnografia rosariana d'algunes contrades tarragonines». A: *Revista del Centre de Lectura* (volum VII). Reus, 1926.

PALOMAR I ABADIA, Salvador. *Les majorales del Roser d'Ulldemolins*. Ulldemolins: Edicions Teix, 1989 (Reus: Carrutxa, 1990).

— «La confraria del Roser d'Albarca». A: *La Carxana*, núm. 1, estiu de 1995.

SERRA I BOLDÚ, Valeri. *Cançons de ronda, cançons de pandero*. Barcelona, 1907 (Reedició facsimil: Barcelona: Ed. Olañeta, 1982).

— *Llibre d'or del Rosari a Catalunya*. Barcelona, 1925.

SISTAC I SANVICÉN, Dolors. *Les cançons de pandero o de tambor. Estudi i noves aportacions*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1997.

TORRELL EULÀLIA, Salvador (Torrell de Reus). *Les nostres devocions: la devoció popular a la Verge del Roser*. Barcelona: Torrell de Reus, editor, 1952.

VIOLANT I SIMORRA, Ramon. *Etnografia de Reus i la seva comarca*. Barcelona: Alta Fulla, 1990.

Notes

1. SISTAC, *Les cançons de pandero...*, p. 20.
2. Només a tall d'exemple, mentre redactava aquest article, una senyora de Torroja m'explicava que la seva rebesàvia, procedent d'Albarca, el dia que es va casar «li van anar a cantar les noies» i em comuni-

cava un text que fa referència al fet que aquell dia hi va haver dos casaments. Li havia explicat la seva mare.

3. He recollit, en comptades vegades, algunes cançons de pandero de boca d'homes i sempre de procedència femenina immediata.

4. Els pobles esmentats són de la diòcesi de Tarragona i de l'extrem nord del bisbat de Tortosa. Els treballs de folkloristes històrics com Valeri Serra i Boldú sobre les terres de Ponent o els més recents de Dolors Sistac i d'altres permeten copsar la difusió d'aquestes pràctiques arreu del Principat.

5. VIOLANT, *Etnografia...*, p. 756.

6. CLUA, Francesc. *La última pubilla del mas del Lluch*. Barcelona: La Renaixensa, p. 38.

7. Citat per SERRA I BOLDÚ, Valeri. *Llibre d'Or del Roser*. Barcelona, 1925, p. 80.

8. AHR. Fons comunitat de preveres. Visites 1696-1914, 29/12/1718.

9. BARGALLÓ, *Balls i danses de la Ribera...*, p. 65.

10. BALANYÀ, *Llibre verd...*, s/n.

11. Podria citar encara molts altres exemples corresponents a diverses comarques. En aquest petit recull de notícies m'he limitat bàsicament als exemplars que he pogut estudiar directament.

12. Coneixem, però, exemplars de més de 60 cm de costat i altres força més petits que els esmentats. Possiblement, la mesura dels panderos en cada indret tenia molt a veure amb l'edat de les noies o dones encarregades habitualment d'interpretar les cançons, des de nenes fins a persones grans, segons el costum local.

13. ANGLÈS, *Folklore...*, p. 146.

14. Els interessats en aquest tipus de repertori podeu consultar els treballs de Valeri Serra i Boldú citats a la bibliografia, que aporten nombrosos exemples referits en bona part a les comarques de Ponent.

El Pont
d'Arcalís

Presentació
del nou disc: *Del Pirineu estant*

Telèfon 669 86 60 61

www.pontdarcalis.com

pontdarcalis@pontdarcalis.com